

A Rab Ráby : egy *remekmű* féligmeddig elmulasztott alkalma Jókai írói pályájában, — felemás *remekmű*, nagyarányú és megható kísérlet egy olyan mondanivaló kifejezésére, melyet 1875 után helyesen és tisztán, a történelmi valósághoz híven, már nem tudott megragadni az író. A történelmi Ráby Máttyás sorsát Jókai a felvilágosodás eszméi és a nemzeti függetlenségi törekvések összecsapásainak színterévé formálta át. Rábyból tragikus hőst teremtett, akinek nem lehetett *teljesen* igaza, s aki a maga féligazságának birtokában tragikus bukásra volt eleve ítélve. Ráby tragikumja azáltal válik súlyossá a regényben, hogy a népért küzdő hőst — a nép is cserbenhagyja; erre a megoldásra Ráby emlékiratai nem nyújtottak támpontot. A regény koncepciója valójában ott zavarodik meg, ahol Jókai a hős konfliktusának megoldását, a »teljes igazság« és harmónia létrejöttét, népszabadság és nemzeti függetlenség egybekapcsolódását nemcsak 48 távlatában, — hanem a kiegyezés teremtette helyzetben is lehetőknek tartja. Lappangón, az egész regény alapkoncepciójában tehát ott találjuk a dualizmus elfogadását is, — mint olyan helyzetét, melyben Ráby harcai »értelműket lelik«, — mint olyan helyzetét, mely Ráby vágyainak »beteljesülése«, törekvéseinek koronája.

Jókainak ezen az illúziós elképzelésén túl azonban lehetetlen föl nem figyelünk a regény pátozára, s arra a nosztalgiára is, mellyel az író az immár elfogadott dualizmusból a harcok egy hősibb és tisztább korszaka felé, az eszmék egy felemelőbb és áldozatosabb szolgálata felé fordul. A mű ellentmondásain is túlmutató, csaknem lírai tartalom ez, — s ez a tartalom avatja e regényt, felemás voltában is, számunkra becessé. A tévedések, a megalkuvások sorozata sem tudott elhámályosítani Jókaiában egy olyan lelkesedést, egy olyan hős-eszményt, mely a népszabadságért küzdő Rábyban, az elveiért mártíromságot vállaló, igaz férfiban tudott csak kielégülésének tárgyára bukkanni. Ráby alakja és története fölidézi Jókaiában mindazt, ami benne a legjobb és legtisztább volt, — fölidézi Petőfi egykori barátját, akiben e barátság tűzéből még mindig parázslik valami. A megalkudott ember csodálatlaltal és megrendültséggel tekint e műben a meg nem alkudóra, a törtetlenre, a mártírra, — akit egyébként nem mindig képes valóságbeli szerepének egész tisztaságában megérteni. Jókai romantikája, mely igen gyakran menekülés volt egy törpe korból a nagy, a hősi korszakba, — most a jellem, az erkölcs példájához menekül, a növekvő jellemtelenség, a terjedő erkölcsstelenség kortársi világából.

A mű néha különb az embernél, — a szándék néha tisztább a szívnél, mely szülte. Rab Ráby, — a Jókai rab Rábyja — egy olyan emberi, politikai, erkölcsi eszményt testesít meg, melynek követésére Jókai és kora aligha képes. De ez az eszmény hősi, lenyűgöző erővel tündökölt a regény lapjain, — és ezek a szenvedések, ez a kálvária és ez a mártíromság még újból felidéznek az ember nagyságát, immár nem a romantika túlonúl eszményített félisteneinek, — hanem egy, a mindennaphoz közelebb álló embernek képében. Mi is magvetőnek érezzük Rábyt, — ha nem is *úgy*, ahogyan Jókai érezte. Előd is, előkép is Ráby, a Jókai rab Rábyja, — népporradalmaink mártírjainak elődje, előképe.

És ilyen elődöt, ilyen előképet a Rab Ráby megjelenéséig csak egyet ismer a magyar irodalom : Petőfi Apostolát.

TÓTH DEZSŐ

VÖRÖSMARTY ÉS A ZALÁN FUTÁSA*

Közel százharminc esztendővel ezelőtt látott napvilágot a fiatal költő hírnevét méltán megalapozó, tízének honfoglalási eposz, a magyar romantika első reprezentáns alkotása, a Zalán futása. Bármennyire is újat jelentett, genezise a magyar irodalom történetében s a fiatal Vörösmarty fejlődésében viszonylag könnyen nyomon követhető. A magyar múlt dicsőségének, nagy alakjainak idézése a felvilágosodás kezdetéig nyúlik vissza s elválaszthatatlan

*Vörösmarty halálának 100., a Zalán futása megjelenésének 130. évfordulóján a Magyar Irodalomtörténeti Társaság 1955. október 3-i ülésén tartott megemlékező felolvasás.

a polgári nemzeti öntudat kialakulásának folyamatától. A gyarmati függésben tartott, társadalmi fejlődésében megrekedt nemzet a kibontakozás útját, függetlenségi törekvéseit, nemzeti eszmélkedését a nyelvkultuszon kívül elsősorban önnön történelmébe kapaszkodva fejezhette ki. A magyar honfoglalásra Anonymus Gesztája fordította a figyelmet, amely 1746-ban jelent meg könyvalakban s a század végéig két magyar nyelvű kiadást ért, s amely a Bonfini nyomán köztudatba rögződött hüntörténet és Attila helyett a magyar honfoglalás történelmi tényét és Árpád alakját állította előtérbe. A honfoglalás az évezredes nemzeti lét kiindulópontja volt, a legnagyobb hatású nemzeti hőstett, a területhez való, véren szerzett jog történelmi bizonyossága — aktuális értelmezésben a független állami önállóság kezdete s ugyanakkor a földhöz való nemesi juss ősforrása — kor, történelmi példa, amelyben nemzeti és osztályérdek egyaránt kifejeződött. A tizenhetedik század végén, a tizenkilencedik század elején a rendi-udvari kompromisszum idején azonban a témában rejlő igazi nemzeti jelentés nem kerülhetett felszínre. Egyelőre csupán a honfoglaláskori magyarok életének, mindennapjainak naiv rekonstruálása felé vitte a tudományos és a szépirodalmi érdeklődést. Dugonics Etelkája (1788) — és hasonló téma- és idő-körben játszódó egyéb művei hozzájárultak az ősi magyar világ iránti érdeklődés, lelkesedés táplálásához, a honfoglalás korának, Árpád alakjának népszerűsítéséhez. De a honfoglalás kora és Árpád itt csak tudálékos, naivul hazafias, formális háttér, keret, amelyet német lovagregények kalandos szerelmi történetei töltöttek ki. A korlátozott rendi nacionalizmus eszmeileg, művészileg elkorcsosította a honfoglaláskor irodalmi megelevenítését — az igazi honfoglalási eposz megalkotására tett kísérletek pedig elszigeteltek, megvalósulatlanok maradtak: tervek, töredékek jelzik a megszületni nem tudó eposz irodalomtörténeti vajudását a századvégi, századeleji reakciós légkörben. Ráday Gedeon Árpádról tervezett *bajnoki éneké*-ből csak öt versszak készült el; Virág Benedek, aki már 1796-ban azt írja Bacsfányinak, hogy »jó volna a magyarok kijöveteléről egy epikumot írni« — csak az invokáció 24 hexaméteréig jutott (1802); Csokonai is »heorica epopeiajához«, amelyet Árpádról, vagyis a magyarok kijöveteléről akart a maradék számára Homéros és Tasso nyomdokain készíteni« — nagy anyagot gyűjtött, tervezetet készített, de minden lelkes készülődése ellenére csupán 51 hexaméternyi töredéket hagyott maga után: a magyar honfoglalási eposz megszületéséhez kedvezőbb társadalmi-politikai előfeltételekre volt szükség. A rendi kompromisszum felbomlása idején, a tízes évek közepe táján szaporodtak meg a honfoglalási eposz megírásának az eddigi elszigetelt kezdeményezésekkel szemben mozgósító, nyilvános előjelei. Horvát István a *Tudományos Gyűjteményben* nyilvánosan felszólította Pázmándi Horvát Endrét — aki *Zirc emlékezete* című hazafias ihletű, hexaméteres rendtörténete alapján erre a legalkalmasabbnak tűnt, hogy »Árpád kijövetelét írja hatos versekben, nemzetünk közörmére és csinosodására« (1818); a következő évben a *Tudományos Gyűjtemény* egy cikke (A nemzeti csinosodásról) ad hangot a közóhajknak: »bár ha akadna egy hazafi, aki egy árpádiással ajándékozná meg a nemzetet«. A húszas évek elején a spanyol, portugál olasz és görög szabadságharcok magyarországi visszhangja, a felemelt hadiadó és újonczási rendelettel szembeszálló megyei ellenállás légköre már az eredményeket hozza meg. Pázmándi Horváth Endre az *Aurora* első kötetében (1822) mutatványt közölt hexaméteres eposzából s ezzel a köztárazást teljesen készülő műve felé fordítja, ő most a nemzeti eposz hivatott megteremtője. Ugyanott jelenik meg Horvát István prózai elbeszélése *Árpád Pannonyen* címmel, amely Árpád részvételével egy honfoglaláskori hála-áldozatot ír le; még Kazinczy is efelé a témakör felé fordult (*Tisztulás ünnepe az Ungnál* 886—1823); 1823-ban pedig elkészült és a Hébében napvilágot lát Aranyosrákosi Székely Sándor *Székelyek Erdélyben* című négyénekes, lényegében honfoglalási eposza, az 1824-es Aurorában pedig Czuczor *Augsburgi ülközele*, amelyben a dalnok »A tízes ifjúság szép unszoltára« a »Zalánon nyert győzelmet« beszéli el.¹

¹ A honfoglalási eposz előtörténetének adatait többségükben Horváth János: *Kisfaludy Károly és íróbarátai c. tanulmányának* (Bp. 1955) 135—150. lapjairól vettük.

Ugyanekkor azonban már az *Aspasia* a *Zalán futásából* is mutatványt hoz.

Vörösmarty a Zalánt legkorábban 1822-ben, de érdemben Görbőn, 1823-ban kezdte el írni. Nincs okunk, pusztán, mert az eposz első kidolgozása egy 1819-el jegyzett, de heterogén kéziratköteggben maradt ránk —, keletkezési idejét korábbra hozni (mint Kozocsa Sándor teszi). Ennek elsősorban Vörösmarty saját önéletrajzi levele mond ellent (»görbői házamban . . . kezdettem el Zalán futását hexameterben«) — de számos helyesírási és főleg esztétikai érv is.

Pályájának eddigi alakulása, olvasmányai, történelmi érdeklődése, verselési gyakorlata, hivatástudata, tehetsége neki tartogatták a diadalt. Baróty Szabó Dávid magyar *Aeneise* nemcsak az antik verslábakba kényszerített nyelv merész, újszerű használatára jelentett példát, hanem maga is *honfoglalási* eposz volt. Vörösmarty *hexameteres* epikai (főleg Ovidius) fordításainak verselési gyakorlata már igen korán találkozott magyar történelmi témával: alig tizenhét éves, mikor közel félszáz sorban verseli meg Botond kalandját, mikor »a vár rézkapuján gyaluval nagy hézagot ejtett.« Iseri Zrínyit, Tassot, Homerost, Egyed barátja maga is »Árpád hadainak viselt dolgait« akarta megénekelni. 1822-ből való *Árpád Zalán ellen* című hexameteres verse már a honfoglalási téma első feldolgozási kísérlete, amit a *Hűség diadaljának* minden eddiginél nagyobb erőpróbája kísér — immár nem pusztán a hexametek, de a csaták forgatagának terjedelmes és sikeres ábrázolás-gyakorlatával, a harc és a szerelem világának ugyanolyan szerkezetű megosztottságával, mint a Zalán futásáé.

A Zalán futása hatalmas vállalkozásának tető alá hozását nem utolsósorban a magasrendű költői öntudat is serkentette, amely a személyes élet értelmét, az individuális ambíció kielégítését a nagy közösségi törekvések szolgálatában keresi és találja meg:

Ollyanokat mégis szült századom, akik örömmel
Visszatekintenek a lehunyó fény régi nyomára,
S hátramaradt sugarát fölfogják tiszta kebellem,
Hogy vele áldozatot lobbantsanak a haza színén.
Oh, ha ezek számát érhetném gyenge dalommal,
Föld! gyönyörűséget nem kérnék tőled azontúl.
Szívem örökségét itthagynám hűbb fiaidnak
És komolyabb örömem nagy egekkel lenne határos.
(Zalán futása III. ének.)

Ennek az új költői magatartásnak öntudata kérdez és felel az előhangban is:

Hol vagyon, aki merész ajakát hadidalnak eresztvén
A riadó vak mélységet fölverje szavával . . .

Biztos erőt érzek: kebelemben nagyra kelendő
Képzletek villannak meg . . .

Ennek a nemzetnevelő attitűdnek lehet személyes aggodalma:

. . . . Óh hon! meghallasz-e engem?
S nagyra törő tehetős fiaid hallgatnak-e szómra?

Székely Sándor műve, ahogyan Vörösmarty maga is emlegette, közvetlen indítékot szolgáltatott a *Zalánhoz*. A *Székelyek Erdélyben* tárgya: honszerzés, formája a hagyományos tizenkettések elhagyásával hexameter, mitológiája nem antik, nem keresztény, de nem is a XVIII. század epikus verselményeinek allegorizálása, hanem nemzeti mitológia; megvan benne

igaz, csak allegorikus jelentéssel a tündéres, mesés elem (az új haza : tündérkert, benne oroszlán őrizte aranyalmafa); a megütköző vezérek is egyszersmind szerelmi vetélytársak.¹ Vörösmarty valóban példát láthatott benne — de Székely tulajdonképpeni hatása nem igen lehetett több, minthogy érlelődő terveiben megerősítette. Különben az alakok, motívumok, nyelvi fordulatok kölcsönzésének, követésének, vagy akár felemlékezésének semmi nyoma — eszmei, művészi igény és színvonal, s a méretek tekintetében a Zalán futása összehasonlíthatatlanul meghaladja Székely eposzát. Nem fogadható el, amit a *Székelyek Erdélyben* kiadásának előszavában Heinrich Gusztáv írt, hogy »e hősi költemény nélkül . . . Vörösmarty epikája el nem képzelhető.«

Vörösmarty hatalmas vállalkozását Székelynek inkább csak történetileg jelentős művénel alapvetőbb munkák ösztönözték és formálták. Vörösmarty szeme előtt a Zrínyi óta lehanyaglott magyar epika felélesztésének tudatos szándéka lebegett. Előfizetési felhívásának első mondata is a nagy epika, az eposz nemzeti fontosságának — közvetve időszerszerűségének — felismeréséről tanúskodik: »Noha minden költői munka jeles lehet tulajdon nemében s hathatósan segítheti a nyelvet csinosodásában, annál még sincs illőbb a nemzeti méltósághoz, mint azon neme a költésnek, mely országos változásokat s a haza főbb embereit magasabb érzésekkel zengi.« És tudja, hogy Zrínyié az elsőség: »kinél — írja róla — e nemben feleink közt nagyobbat nem ösmerek s kit minden magyarnak ösmerni kellene«. A fantázia szabad lehetőségeit, a mesés-népi elem felhasználását, a szerelem világának gazdagabb ábrázolását, tehát a naiv eposz regényes feloldását, a lovagi eposz műfaji liberalizmusát Zrínyitől — s ha Tassotól —, Zrínyin keresztül tanulta. Ez a nemcsak hazafisággal, de szerelemmel, varázslattal, lovagisággal is telt műeposzi felfogás esett legközelebb a romantikus elképzelésekhez. A reformkor Zrínyiben az első romantikust, Vörösmartyban a romantikus Zrínyi folytatóját látta. Kölcsey szerint Zrínyi kebelében »a hazafiság bajnoki lelke és romantika . . . lebegtek«. Toldy Ferenc pedig az epikus Vörösmartyt Zrínyivel a romantika fogalmán keresztül kapcsolja össze: »Vörösmarty lőn a romántos iskolának — melynek mindeddig az egy Zrínyi volt művészetünk mezején képviselője . . . feltámasztója, vagy inkább újra és szebb fényben megalkotója«. Vörösmarty előtt ez is ott lebegett mint cél, követve természetesen a »hazafiúság bajnoki lelkét« is: előfizetési felhívása szerint a Szigeti Veszedelemben a »nagy lélek hatalmas szózatja« ragadta meg, annak kitünése, hogy azt erős bajnok írta.

A *Zalán futása* azonban egy másik, közvetlenebb úton is kapcsolódott a magyar nemzeti epikus hagyományhoz, nevezetesen Kisfaludy Sándoréhoz. Mivel erről eddig nem igen esett szó, szenteljünk ennek a kérdésnek egy kis kitérőt. Vörösmartynak van két, kevéssé emlegetett, viszonylag primitív fiataalkori drámatörredéke. Az egyik a *Tatárjárás után történt eset*, helyenként jámbusba játszó prózában írt drámakísérlet. A szimpla meseszöveg, az igénytelen kivitel, a naiv hazafiaskodás hangja arra utal, hogy a legkorábbiak közül (1819—20) való. Érdekes azonban, hogy meséjének főmotívumát Kisfaludy Sándor Csobáncból kölcsönözte. Az intrikus szerelmes álnok szolgájának segítségével, félrevezetés útján akarja megszerezni a tatárjárás viszontagságai között magára maradt »hősnőt«. A téma nem hagyta nyugodni Vörösmartyt. Ezenkívül még egy címnélküli, alaposabban kidolgozott három felvonásos jambusos drámát írt, amely még pontosabban fedi a Csobánc történetét. Megtaláljuk benne az intrikus-szerelmes alakját (Boros), az álnok mindenre kész íródeákot (Málits), Lóri-kát, aki természetesen a harctéren a hazáért harcoló Rónayt szereti, megvan a megtévesztés motívum is: Málits a szerelmeseket — mindegyiknek a másik halálhírért adva tudtul — félrevezeti. Figyelemre méltó, hogy ennek a történetnek drámai kidolgozásai csupán átmenetet, közvetítő állomást képeztek ugyanezen téma epikus feldolgozásának egy, a Kisfaludy-féle regétípusénál magasabb, újabb foka felé: Vörösmarty megírja a *Hűség diadalmát*. Jellemző, hogy mi okozza ugyanazon téma feldolgozásakor a műfaji átváltást. A *tatárjárás*

¹ Horváth János : id. m. 157—162. 1.

után történt eset Nagyfalusijának majd másfél nyomtatott oldalas monológjában a tatárjárás hazafias tanulságainak elégikus összegezése, Kálmán herceg harcának részletes idézése; a jambusos drámában Rónay nősiességének ön-magasztalásai, amelyek mindmegannyi kis csataleírások — nyilvánvalóvá teszik, hogy a közéleti rész, a haza ügye, a harc, a csata világának egyre jobban előtérbe kerülő ábrázolási igénye tolja át a Kisfaludynál még szerelmi történetet a *hősi epika* irányába. Így születik meg 1822-ben a témának még mindig átmeneti műfaja, jambusokat és hexametereket használó, de már lényegében epikus feldolgozása. A szereplők itt is az intrikus és aljas szolgája, a török ellen harcoló hős, az otthon maradt és halálhírrel félrevezetett kedves, sőt itt a kimenetel is a Csobáncéval megegyezően tragikus. Ám a téma feldolgozásának s egyben *műfaji* metamorfózisának van egy alapvető újdonsága: nevezetesen, hogy az eddig elhanyagolt szerkezeti ürügy-motívum, hogy az intrikus azalatt mesterkedik, *míg a hős harcol* — itt középpontba kerül, kiszélesedik. Megszületik a másik három mindegyikénél kétszerre terjedelmesebb második ének, annak bemutatása, ábrázolása, *hogyan is harcol* a hős Gárdon a török ellen: utat tör magának amié a jövő: a hexameteres csataleírás. S a *Hűség diadalma* a tündéries motívum beszövése mellett elsősorban az epikus, hexameteres harcleírások nyelvi gyakorlatával jelent előkészületet Árpád honszerző harcainak, a *Zalán futásának* megénekléséhez. A Zrínyi-hagyományra épülő eposzi műfaj-értelmezést, ha közvetve is, de beoltotta a Kisfaludy Sándor féle regeköltészetnek a *Hűség diadalmán* keresztül továbbható szerkesztési elve: a harcok és a szerelem, a hős és a magára hagyott kedves kettős világának egymásmellettsége.

A magyar hagyományok mellett azonban Vörösmarty színe előtt a klasszikus naiv epika példája is lebegett, s a klasszikus nemesi műveltség atmoszférájának lehetett hatása, ha ez erősebben befolyásolta, mint amennyire ez »kötelező« lett volna egy XIX. század eleji epikusra. Maga a hexameteres forma, az epikus konvenciók viszonylag szigorú betartása; a tanácskozások, fegyverzet- és csataleírások, a viadalokat megelőző szóharc, a halottak temetése, áldozat-bemutató, a pásztor, vadász és földműves életből vett képek, a részletező epikus hasonlatok a homéroszi eposzok levegőjét lopják helyenkint a XIX. századi eposzba. De motívumokban, műfaji jellegben nyilván a vergiliuszi hagyományhoz áll közelebb. Nemcsak, mert itt a naiv objektivitás rovására már előtérbe nyomult a személyes írói részvét, vagy mert tágabb, bonyolultabb ábrázolást nyert a szerelem — de mindenekelőtt, mert az *Aeneis* maga is honfoglalási eposz s olyan alkotás, amelyben Augusztusnak az ősi erényeket, a régi római virtust és erkölcsöket regeneráló szándékai kaptak programszerű kifejezést.

Vergilius mellett a *Zalán futása* másik nagy hangulati ihletője, költői magatartás- és motívum-kölcsönzője: *Ossian*, az őt kelta bárdnak tulajdonított hősdal gyűjtemény, amelyet Vörösmarty Kazinczy fordítása és Fábrián Gábor Ossian fordító barátja révén jól ismert. Ha Vergiliust a nemesi-nemzeti megújulás lelkes pátosza emelte ekkor nálunk magas polcra — az Ossian hatását ugyane nemesi hazafiság elégikus borongása involválta. Ez a hazafiság nemcsak lelkesedett az ősi vitézségért és szabadságért, hanem egyszersmind veszendőnek is látta; az elpuhult, tehetetlen jelenből nosztalgiaiával tekintett a fényes múlt felé. A magyar *Ossian* kultusznak ez a szemléleti megfelelés az alapja. *Ossian* is egy eltűnt nép hőseiről, küzdelmeiről beszél. A múlt látomásait felidéző-láttató költői attitűd, az epika és líra sajátos vegyületét jelentő elégikus betétek, a nemzet-síratás pátosza — mind ossiani hang a *Zalánban*. De csak hang, csak szín — az ossiani borongás korántsem önti el az eposzt, a *Zalán futásával* Vörösmarty nem temettri — *ébreszteni* akarta nemzetét.

Mindezek a minták, példák, sokszor rejtetten, de mindig kölcsönösen hatva munkáltak, s egy új kor eszmevilágán, egy fiatal zseni egyéniségén átszűrve megszűntek azok lenni, amik voltak — *valami új*, eddig ismeretlen: a *magyar romantika* reprezentáns eposza született meg. Méltán írhatta Stettner Kazinczynek: »A céhbéli kritikusok aligha lesznek vele megelégedve, mert ő Homért és Ossiant tanulván magának egy mindakettővel rokon s mindkettőtől független nemzeti maniert teremtett.«

A *Zalán futása* végtelenül megható szerelmi lírájával, bájos idilljeivel, sőt olykor azok ellenére — elsősorban hazafias eposz. Történeti jelentősége, igazi értéke ebben van, korabeli hatása, népszerűsége ezzel magyarázható. A tizenekes eposz tárgya: a honfoglalás döntő harcái, Zalán megfutamítása: egyetlen hatalmas katonai hőstett. Az eposz: grandiózus költői tanúságtétel a magyar fegyverforgatás művészetéről, bátorságáról és dicsőségéről, a nagy elődök harci készségének, katonai erejének monumentális bemutatása. A honfoglaló ősök a »harcnak szeretői s tudói valának« — ez az eposz alapvető mozgósító gondolata, következképp ábrázolnivalója is. A Zalánt éppen ezért tematikailag, terjedelmileg legnagyobb-részt harc- és csata-leírások, vagy ha nem: seregszemle, harci készülődés, haditanács, vagy beszótt harci elbeszélések foglalják le. »A *Zalán futása* főlegesen katonai mű« írta már első alapos elemzője, Erdélyi János. »Számolja meg, kinek van ideje, — írja Erdélyi — hány sorban vagy lapban szól e költemény pusztán hadidolgokról, most ez, majd amaz sereg járdolatárul, aztán arcképig hű fegyver és öltözet leírásáról, párbajról az epizódokban, aztán csatai küzdelekről: meg fogja látni, hogy igazam van.« S Erdélyinek valóban igazat kell adnunk, a tények, ha más nem, a csataleírásra lekötött lapok és sorok nagy száma nyilván beszél — noha ezt az irodalmi köztudat még ma sem hallja meg eléggé. A Zalán értelmezésében, értékelésében ugyanis tovább él a modern nyugatos polgári egyoldalúság, amely a Zalánban jóformán kizárólag a nyelvi szépségeket, az újszerű, sajátosan vörösmartyas hangulatokat, szemléletformákat tartja számon, s a harc-leírásokat — a Zalán hazafias eszmeiségének tulajdonképeni hordozóit — mint Vörösmarty szellemétől lényegileg idegen, erőszakolt, kényszerű feladatvégzést könyveli el. Holott Vörösmarty a fantázia és nyelvi készség páratlan gazdagságával a legnagyobb költői odaadással és erőfeszítéssel támasztja fel a harcok világát és visz el a csataterék, a fizikai küzdelmek közvetlen színtereire. Körülöttünk szüntelen a harci öltözetek sokfélesége tarkállik, a félelmesen villogó, csattogó, zördülő fegyverek színei és hangjai kavarnak. Üldözők és üldözöttek rohannak el előttünk, részesei vagyunk az élniakarás és halálfélelem tusáinak, tanúi a vakmerőség, a gőg, a gyávaság tetteinek s átéljük az életet, halált váratlanul osztogató hadiszerecsse meglepetéseit — s olykor-olykor megborzongat a viadalok, megütközések helyzeteinek valószínűsége, a halálnemek és haláltusák elképesztően konkrét, szinte naturalista gazdagsága. Nem igaz, hogy ez a heroikusan és zseniálisan megvalósított írói vállalkozás csupán kényszerű feladatvállalás volt Vörösmarty részéről, mint ezt Babits véli. 1822-ben Vörösmarty Egyed barátja honfoglalási-eposzi tervén fellelkesülve így ír:

Hátha az ősi hadak rendét s a mostanit írnod:
 Nemzeti érzésünk gyulana általad is,
 S látnók.....
 A fejedelméért vérrel s étellel adózó
 Nagy nemesek harcát s közben ezernyi csatát,
 Mellyek vagy rontván vagy emelvén honni erőnket
 Megtarták így, mint most van, az ősi hazát.
 Mert mi egyéb, ha nem a harcok tarthat meg akármely
 Országot? mi egyéb szerze nekünk is Egyed?

Vörösmarty számára az »ezernyi csata« leírása a *Zalán futásában* sem kényszer volt —, hanem költői meggyőződés, a hazafias mondanivaló elsőrendű hordozója, a lelkesültség és lelkesítés legfontosabb forrása. Egy rabságban, gyarmati függésben élő nemzet számára a hősiesség, a katonai erények dicsőítése elsősorban az aktív nemzeti öntudat táplálását szolgálta.

De itt meg is kell állnunk egy pillanatra. S induljunk ki az olvasónak abból a tagadhatatlan érzéséből, hogy a harc- és csataleírások a maguk összességében — a részletek zseniális

kidolgozása ellenére — farsztóak, a túlszűfolttság benyomását keltik s a magyarok, elsősorban Árpád jellemzésének egyoldalúságát vonják maguk után. A *Zalán jutása* hazafias epikumának (nem hazafias lírájának!) esztétikai fogyatékségei, a még feudális szemlélet korlátaira vezethetők vissza. (Közbevetőleg: hogy ez a szemlélet valóban mennyire feudális, azt mi sem mutatja jobban, mint hogy a nemzetiségi mozgalom — tehát egy polgári nacionalista törekvés visszavetített megbélyegzése — a Zalánban egy parasztlázadás külsőségeit ölti magára.)

De a hősiességnek, történelmi szerepnek, követendő nemzeti karakternek ez a *merő* harciasságra való leszűkítése is a hűbéri nemesi gondolkodás maradványa, amelyben egyszerre fejlődtek ki nemzeti függetlenségi érdekek és korlátolt osztályérdekek. Vörösmarty a harci dicsőség, a katonai ideálok idézésével nemcsak a függetlenségi törekvések élén álló nemességhez szól, hanem egyszersemind ahhoz a birtokos osztályhoz is, amelynél nem lehet tudni: a véren, életem, vagy a vérrel étellel *adózáson* — minden rendi kiváltság erkölcsi jogi indokán — van-e a hangsúly.

A követendő nemzeti karakter-ideálnak ez a feudális értelmezése vezet ahhoz is, hogy a honfoglaló magyarok jellemzése lelkesítő, patetikus ugyan, de egysíkúbb és külsődlegesebb is, szemben az ellentábor belső, morális jellemzésével. Árpád megjelenítése felemelő külsőségeken, de *külsőségeken* keresztül történik: vállán »ékes párdúc« »rendítő buzogány jobbájában« »oldala mellett ősei harcából maradt nagy kardja világot« karjai, vállalai »mint a Mátratető« — de a katonáskodó nemessége mitizált hősből nem válhat eleven ember, plasztikusabb jellem; s talán a tekintélyi konvenciók szuggesztíója járult ahhoz is, hogy Árpád nem lehetett szerelmes férfi. Némi számonkérő rezignációval Toldy Ferencz is szóváteszi ezt: »Tagadhatatlan, hogy a szerelmes Árpád igen interessáns jelenség volna, s hogy felette sok romantós és meglepő szituációkat szolgáltatathatna.« Valóban: a külön útra kényszerült szerelmi történet, amely a Zalán szerkezeti egységét teljesen felbontja — összefügg Árpád alakjának méltóság- teljes, konzervatív, tekintélyi értelmezésével. Zalán ugyanakkor — mivel itt nem kötötték Vörösmarty tollát a tiszteletet parancsoló normák — sokkal elevenebb, plasztikusabb alak, természetesen az elvont romantikus jellemzés keretein belül. Tétova, férfiatlan, szeszélyes egyéniség, hencegve áztatja magát, elhamarkodottan kevély, majd nevelésesen gyáva; ravaszkodó saját embereivel szemben, számonkért csábító és leányrabló — alakját körüllengi mégis egyfajta részvét, ami tehetetlenségének szól. Egész jellemével, elszigetelődésével, a végzetnek való kiszolgáltatottságával (sorsüldözte Zalán) s talán azzal is, ahogyan Vörösmarty házi körében ábrázolja, olyanféle típus, mint később Arany Budája. — S érdekes, hogy amit Árpád és Zalán jellemzéséről elmondtunk, az többé-kevésbé Hadur és Ármány alakjaira is érvényes. A negatív alak itt is jobban sikerült, határozottabb. Ármányt éppen a fantázia szabadjára eresztésével lehetett jellegének megfelelően ábrázolni, míg Hadur alakjában a fantázia csak meghatározott igények és tisztelet, konvenciók mentén és jegyében alkotott.

A hazafiság e harciasságra szűkített felfogását, a »harci dicsőség« olykor külsődleges idézését Vörösmarty el akarta mélyíteni az önfeláldozás belső, erkölcsi erényének ábrázolásával, de jellemző, hogy sokat ígérő exponálásnál többre nem jutott. A Hajnába boldogan szerelmes Ete a táltos, a közösség előtt — Ármány követelésére — felajánlja életét: »erősödjék a nép: én elveszek érte«. Az áldozat valóraváltását azonban Vörösmarty félmegoldásokkal fűzi tovább, holott annak következetes művészi keresztülvitele révén Ete és Hajna szerelme mély értelmet, hazafias tartalmat, az egész eposz esztétikai egységet nyert volna. De nem ez történik. Az életgyűlölő, világfájdalmas orosz vitéz Laborcán is felajánlja életét, ami azonban érthetetlen, hiszen ő is tudja, hogy csak az élethez, boldogsághoz leginkább ragaszkodó ember önfeláldozása érvényes. Formálisan ugyan eleget tesz Vörösmarty a követelménynek: Laborcán akkor hal meg, mikor megpillantja, s halálosan megszerette Antipater feleségét. De így éppen az önfeláldozás erkölcsi érdeme sikkad el. Laborcán elkeseredettségében, életgyűlölété-

ben teszi felajánlását, mikor pedig szeretne élni, akkor már *kell* meghalnia — s e halál sem felemelő :

Néz iszonyodva, szemét a tágas egekre szegezve
És nem lát egyebet, mint Ármány ördögi képét
Mást, mint vesztének keserű fájdalma nem érez —
Így vész el nyomorult szép ifjúsága korában.

Íme a heroikus hazafiság megható, individuális tragikumká formálódik a romantikus Vörösmarty kezén : Szándéka ellenére sem volt képes a harci erényeket mélyről tápláló erkölcsi erőket ábrázolni : Ete életben marad és szeret : Vörösmarty nem merte, nem tudta a zrínyies önfeláldozás-gondolatot Zrínyi módjára kibontakoztatni.

A Zalán egészének hazafisága azonban több és magasabbrendű, mint amennyit a pusztá epikai ábrázolás kifejez, több, mint a merő katonai vitézség példáinak tematikai, mennyiségi zsúfolása, több mint Árpád és a »döntő« magyarok lelkesítő, de egysíkú, olykor dekoratív hősiessége. A Zalán hazafias eszmeisége nem önmagukban a harcleírásokban van, hanem az egész eposzt átható elégikus magatartásban, amelynek hangulatán átszűrve láttatja Vörösmarty a csatázó hősokeket. Az eposz legmagasabbrendű hazafiságát nem az objektív elem : a cselekmény, szerkezet jellemek : nem az epika hordozza, hanem az ázt szüntelenül átható, sokszor nyíltan jelentkező líra. Ennek a lírának alaphangja mintegy ellentétesen korrigálja az epikusan megjelenített harci dicsőség optimista szuggesztíóját. A személyes hang a Zalánban sohasem a lelkesedésé, nem a Tatároknak és az Ilkának tapsoló nemesi büszkeség dagálya, naiv önteltsége — ami a *Hűség diadalmának* harcleírásait is még kísérte s ami a fiatal Czuczor *Augsburgi ütközetét* helyenként a nevetségességig áthatja. Vörösmarty ezen a primitív optimizmuson túljutott már : a múltidézt kísérő elégikus magatartás lényegében a jelenhez szóló kritika hangja. Ennek az elégikus színekkel szőtt, szüntelenül jelenhez viszonyító lírának a háttérben bontakozik ki, hogy az egész eposz célja, értelme »a puhaságra serényebb unokák« felrązása, »a tehetetlen kor« ébresztése, a nemzeti öntudat nevelése a »nagyobb lélek« a »nagyobb erő« példájával (előfizetési felhívás). A múlton elámuló, lelkesedő s a néma, gyilkos álmú jelen tehetetlenségével viaskodó előhang egyszersmind a *Zalán futása* alaphangja is. A dicső múlt és méltatlan jelen feszültsége és ellentmondása váltódik ki, csapódik le e lírában, amely nemcsak a hazafi, de egyben a lehetetlent megkísérítő monumentális történelmi csatakép alkotójának *költői* művészi küszködéséről is vall :

Zúg a harcoknak haragos rivadása ; keményen
Csattog az összeütött fegyver, s a büszke levante
Még viszi teste sebé, karját még harczra feszíti,
De fáradtan zeng a kései ének utána.
A fene bajvívót s daliás komoly arca haragját,
A mellébe törött nyállal keseredve veszdődöt,
S a diadalmi öröm hangját nem győzi követni.
Gyengék is már e letűnő kor lelkei ; a nagy
Ősi dicsőséget nem bírják tartani többé.

S ez az a líra, amelyben a demokratikus törekvésekkel ekkor még össze nem kapcsolódott nemesi mozgalom legtisztább értelme és érdeme, a függetlenségi törekvés kifejezést nyert s a Berzsenyitől kezdve hagyományos nemesi regenerációs gondolat szabadságharcos perspektívát kap. Zalán táborának szemléje során a hajdan annyi hőst szülő, most elpuhult görögsegről,

a marathoni hősök elkorcsosult utódainak láttán Vörösmartynak a maga nemzete jut eszébe :

Romlatlan vala nemzetem is szilaj, ép erejében
Fél Európának hajdan megrázta határit ;
Szűkre szorult most és kevesét sem bírva hanyatlík
S a puhaság fertőjében megemészti hatalmát.

De a párhuzamot tovább folytatja — kora, a XIX. század eleje görögségének szabadságharcára, az évszázados török elnyomás ellen világszerte szolidaritást keltett hősi küzdelmére fordítja a szót:

Majd ismét föllázad erős lelkében az ősi
Hírnek egekbe hívó szikrája : csatákra keményül
S hősi fejét ezerek testhalma közül üti fényre
Véresen és szabadon

A két nép erkölcsi sorsának összevetését nem folytatja, de a költői párhuzam folytonossága így is a felszólítás, a történelmi felhívás erejével hat.

*

Van azonban a Zalánnak egy másik világa is. A véres csaták sorát deli Hajna s a hadzavaró kacagányos Ete szerelmének rajza, s a Hajnába reménytelenül szerelmes délszaki tündér szomorú története szövöi át. Sajátos szférája ez az eposznak — a szelid érzelmek, bánat és idill, tündércsodák mesés világa, amelynek egész hangulata, légköre a legteljesebb személyes részvétről vall. A szerelmi történet merő líra, ahol a költő minden szavát az elérhetetlen szépség és boldogság utáni vágy, a reménytelen szerelem fájdalmas nosztalgiája, a szeretett lány szépségének, bájának rajongó imádata hatja át. A Bodroghközbe való megtérés Hajnához : a költő minden kielégíthetetlen szépség és boldogságvágyának csendes kikötője. A szerelmi történet idillje, Hajna alakjának nem egyszer nyílt vallomással adózó megható bájú, tiszta erotikájú rajza, s a délszaki tündér lángolása, áldozata és tragikus megsemmisülése Vörösmarty boldogságvágyáról, szerelmének gazdagságáról, kielégítetlenségének fájdalmáról vall.

Az eposznak ez a szférája hangulatilag másnemű, szerkezetileg is elkülönült a tulajdonképpen hazafias főtörténettől, sőt az idill, a szerelem, a személyes líra világa már itt a *Zalán futásában* is mintha a harcok, a csaták tagadó ellenpólusa lenne. A harcok leírását valami oda nem való bánat kíséri, a fegyverzörej- és halálhörgésbe mindig belehallik valami sóhaj, a résztvét szava az »utoljára fényre tekintők« iránt ; »gyászos az ütközetek folyamatja . . . S kedvetölő, vérképeinek látása kietlen« ; a világegyetem csendes nyugalma várakozva az öldöklés emberi földi világától — feledve miért is folyik a harc — szinte csömörrel fordul el. A »rettenetes kúrtszó« a »szörnyű halál« táborától nem egyszer megkönnyebbüléssel tér meg az idill pihentető világába. A szerelmi történet alakjainál és hangulatainál állandóbb és mélyebb a lírai *azonosulás*, mint a közösségi főtörténet vonalánál. Vörösmarty szándék szerint keresi a két különemű, más törvényű világ között a kapcsolatot, szándék szerint a szerelem és harc, boldogság és hazafiság dilemmáját megoldja. A tovalebbenő csalfa tündér nyomába szegődött Bors »kiveté a harcot eszéből«. Hadur megbüntette a tündért »ki vitézét csalta hadaktól« s bűnhődött Bors is : »a síkon kedvét elvesztve bolyongott hasztalanul s a táborhoz nem juthata többé«. Amit azonban Vörösmarty megold az epizódban, nem tudja megoldani az egészben : ő maga csalja olvasóját a hadaktól messze, a szerelem régióiba. S a szálakat, amelyekkel szándék szerint össze kívánta kapcsolni a két világot, maga bontja szét. Ete önfeláldozásának

szerelme feláldozása adott volna értelmet, de a közösségért való halál helyett életben marad a — szerelemért. Hajnáról is mint honleányról akar írni :

Dalra talán nem méltatlan, ki ölébe fogadja
A fene harczokból fáradtan visszakerült hőst,
Karjai közt hervad, s honjának bajnokokat szül
Nagy kín közt s még több kinnal leszakasztja szívéből
A serdült ifjat, ha hazája kikéri veszélyét.
Illy anya áldott hölgy, méltó a sorba kerülni
Hol nagy hősöknek diadalma s halála dicsőül.

Ez az indoklás, Vörösmarty maga is tudta : mentegetőzés, amely már előre elárulja, hogy Hajna alakjának életet, értelmet egyedül a szerelem fog adni.

A szerelem világának e másneműségében és elkülönülésében, az összekapcsolás meg-
hiúsult kísérleteiben már ott rejlik a fiatal Vörösmarty életművének jóformán egész eszmei
művészi problematikája : az a sajátosság, hogy a személyes boldogság-vágy egyszersmind
individualista is, tudva tudatlan a közösségin kívül, azzal mintegy szembehelyezkedve keresi
a maga kibontakozását, megvalósulását, s hogy a művészi forma, a kifejezés ugyanekkor a
mesés, népi elemeket is fölhasználva újszerűen széppé, pazarul gazdaggá lesz. Itt a Zalán futá-
sában még a nagy történelmi téma és a szerelem világának egymásmellettiségében jelenik
meg egyénnek és közösségnek, közéletnek és magánéletnek az a mélységesen átélt dilemmája,
amely később a *Tündérvölgy* és *Délsziget* mesés tájait bejárva a *Romban*, *Csongor* és *Tünde*ben
keresi a kibontakozást — mindannyiszor a nyelvi zeneiség, a népi formákat kereső fantázia
túláradó bőségétől kísérvé. A Zalán szerelmi szférája a maga tündériességével, varázslataival,
bájával s minden alakjával mintha a hősi epikától később különváló *Tündérvölgy*, *Délsziget*,
Csongor és *Tünde* valamely őskáosza lenne.

Magánélet és közélet ez ellentmondása, a polgári átalakulás útjára lépett nemesség
belső, morális, ideológiai válságának volt elkerülhetetlen állomása. Tartalma lényegében az
optimista nemesi idill-élmény felbomlása, annak a korlátolt biztonságérzetnek megingása,
amellyel Berzsenyi Magyarországot Kánaánnak látta, amelyet Kisfaludy Sándor a *Boldog
szerelemben* még olyan zavartalan megelégedéssel propagált. De Berzsenyi költészete már
híven tükrözte a történelmi, gazdasági földrendések betörését az udvarházak csöndjébe, Kis-
faludy Sándor regéiben, Kisfaludy Károly színdarabjaiban. ha közvetetten is, már tükröző-
dőtt a szétválás. Nem merő negatívum ez, — ez a hasadás egy primitív, naiv egység, a világ-
nézeti zavartalanság megbomlása, egy magasabbrendű szintézis útjának szükségszerű szakasza
s a fiatal Vörösmarty jóformán egész életműve a *Zalán futása* kettősségétől a nagy epika szerelmi
világán át a *Délsziget*, *Rom* és *Csongor* és *Tünde* szimbolikájáig ennek az átmeneti, visszás,
ellentmondásos, de *fejlődési* szakasznak végtelenül gazdag kifejezője. E művek sora s a *Zalán
futása* közösségivel szembehelyezett szerelmi szférája természetesen problematikus, eszmeileg
korlátozott s bennük végsősoron az fejeződik ki, hogy a népre még nem talált nemesi mozga-
lom nem adhatott mindent betöltött életcélt. A boldogságvágy ezért keresett magának a
közösséggel szembehelyezett egyéni kiutat. Másrészt azonban nem szabad megfeleledkezni
arról a modern polgári értelemben vett individuális élet, szerelem és boldogságigényről, ami
eszmeileg, művésziileg is újat hozva itt Vörösmartynál a *Zalán futásában* jelenik meg lényegé-
ben elsőnek a magyar irodalomban, s amelyet éppen jellege miatt fogadott közömbösen,
értetlenül a feudális irodalomszemlélet s kapott fel később, ekkor már dekadens egyoldalú-
sággal, de méltán a nyugatos burzsoá esztétika.

Ami a Zalánban sajátos és új, azt nagyrészt a szerelem világának ábrázolása hozza meg.
A *Hűség diadalma*ban a harc, a csata világának kiszélesítése, megelevenítése volt elsősorban
a fontos és újszerű a Kisfaludy Sándor-féle regékkel szemben — a Zalánban a szerelmi történet

kidolgozása lesz minden eddigi hagyománnyal szemben merészen újszerű. A szerelmi történet eltündéresítése, ami a *Hűség diadal*mában csak csattanó volt, itt teljesen kibontakozik. A Zalán romantikája elsősorban a délszaki tündér alakjában, történetében jelentkezik, a romantikus fantázia ebben a szférában hívja segítségül a mesék szabad és kötetlen világát, itt találkozik össze romantikus és népies, ami elvben már Kőlcseynél (aki a romantikát a középkori lovagi eposzokból kiindulva magyarázta) is összekapcsolódik. Szerinte is; a lovagiság, szerelem és vallás a »tündérezés«-sel, »köznépi babonával elvegyülve rendkívül való, bizarr világításban tüntették fel a romantikát«. Vörösmarty is egyelőre nem a népiest, csupán az érdekest, különöst, valószínűtlent keresi, de mindezt akarva, akaratlan a kapóra jött népi műfajban, a mesében találja meg. Az eposz legszebb részei a délszaki tündér jelenései, panaszos epekedése, hatalmával vissza nem élő, szelíden könyörgő szerelme, bús lemondása és tragikus bűnhődése. Az öt körülvevő csodás légkör bája a mesék világából táplálkozik. »Szinte a tündérvilágból s népünk meséi fogalma szerint hozá költőnk elének a tündérlovat, Tombolit és a sípot . . . « — írta joggal Erdélyi János 1845-ben. Valóban a délszaki tündér a klasszikus epika földön szerelmet kereső isteneinek kései utóda, de mégsem mithológiai, hanem mesés alak, tündér, Hajnal és az Éj fia, varázssípja és táltosa van s azért kell pusztulnia, mert földi lányt szeret. Megsemmisülése után anyja a fátyolos Éjjel »Gönczöl szép szekerén elment bujdosni fiáért« bejárta az évszakok országait, felkereste »a szelek atyját« kérdezett utána holdat, csillagot s örök anyai fájdalomnak íme még népi hiedelemszerű bizonysga is él :

Még gyakran, mikor a földnek zaja megszűnik, érző
Szíve sóhajtását meghallani s a vizek árja
Hév szeme könnyeitől hullámot emelve melegsik.

Ez a »tündérezés« különben át meg átszővi az egész eposzt. Nemcsak Bors vitéz lesz tündér incselkedésének áldozatává, Vörösmarty tündéresíti Lehel kürtjének történetét, sőt a romantikus eposzban az Árpádház mithológiai eredeztetését is mesei, tündéri származtatás váltja fel. (Álmos anyja »a diadalmas erő, szép termetes égbeli tündér« s az elcsábított földi leány, Nemibonta gyermeke). A délszaki tündér alakja, s a Zalán minden, meseszerűsége azonban mégsem közvetlenül népies. — Romantikus tündéresség ez, itt még a mesék *népi erkölcsisége* nélkül s elsősorban ez különbözteti meg a plebejus népiességtől, ez von elsősorban határt például a *Tündérvölgy és a János vitéz* között is.

A *Zalán futása* jellemző alkotása a mithológia. Hadur, de mindenekelőtt Ármány alakját a romantikus fantázia korlátlansága teremthette csak meg. A jó és rossz szellem koncepcióját Horvát Istvántól vette, az *ő Ahrimanját* alakította alakilag, jelentésbelileg is szerencsésen Ármányra, Ormosdját azonban nem vette át, a Hadur nevet egy d-ésre szelídített formában Székelytől kölcsönözte. Ezek az átvételek azonban csupán kiinduló pontok, érdekesebb a kivitelezés, a költői teremtés összetevő elemei után kérdeznünk.

Valószínű, hogy Vörösmarty mítosz-teremtő fantáziájának mozgatói között ott húzódnak fiatalkori Ovidius fordításainak emlékei is, mint például az Álom barlangjának leírása (*Metamorphoses* XI. 592—615). Ez azonban elhanyagolható amellet a fontos hatás mellett, amelyet a mithológia létrehozásában az allegorizáló hagyomány érvényesülése jelentett. Az 1822-ből való *Volt tanítványaimhoz* című vers egyes allegorikus alakjainak megjelenítése s a Zalán futása negatív szerepű mithológiája közt nyilvánvaló a feladat és költői megoldás belső rokonsága :

Jő vala ellenben a Bűnök serge tömötten
Renyhe setétséget hagyván köd-lepte nyomában,
És ordítva zörögve megáll a pusztá vidéken.
Tolja elől iszonyú képét a durva Gonoszság ;

Keble setét mint éj, ajakán láng út ki, szeméből
Szikrát hány poklos lelkének régi haragja,
Nagy mint Tátrának sziklája, erőszakos és vad,
Mely mentében eget földet megrázna ; de gyarló
Lábai nem bírják ; elcsuklik sokszor inával,
És így földet eget meg nem rázhatva, szorongó
Lélekzettel eláll, s dül-fül mérgében előre.

(Vagy lásd ugyanitt a Halál megjelenését.) Az allegorizálás már korán az elé a feladat elé állította Vörösmartyt, hogy elvont, morális erőket szemléletes, érzékelhető formában jelenítsen meg, s a Zalán futásánál Hadur és Ármány megteremtésénél ugyanezzel a feladattal került szembe. A Zalán mifológiájának ezt az allegorizálástól való elszármazását mutatja különben, hogy Ármány és Hadur mellett egy sor, nagybetűvel írt — ha akarom mifologikus ha akarom allegorikus alak teljesig mintegy szolgálatot. Ármány kíséretében Félelem, Átok, Zúrzavar jelennek meg, Hadur pedig Huba vigasztalására Álmodást küldi le; akinek külső leírása teljesen az allegorizálás iskolás hagyományai, többek közt a Voltaire-mintájú XVIII. századi felvilágosodás kori epika sablonjai szerint való. Vörösmarty mifológiájának alakjai azonban csak genezisü ket tekintve rokonok az allegóriával, megrajzolásuk, megteremtésük a fantázia és nyelv, a képek olyan gazdagságával és erejével történik, hogy ez az eredet, ha kielemezhető is, jóformán elhomályosodik. Vörösmarty teremtő fantáziájának tápláló-elemeit feltárni nyilván lehetlenség, mítoszteremtésének mégis két forrására szeretnék utalni. Hadurnak, de különösen és elsősorban Ármánynak alakját Vörösmarty sokhelyütt egy ténylegesen primitív ősi, animizáló szemlélet alapján alkotja meg, amely a természeti jelenségek formáiba öltözteti a felsőbb lények életfunkcióit, mozgását, összeütközéseit stb. S éppen e látásmód primitívsege ad mifológiájának pogány jelleget, a keresztény vallási képzetektől való viszonylagos érintetlenséget. A mifologikus szemléletnek ezt a még a klasszikus antik eposzokénál is primitívebb, ősi szemlélet Vörösmarty Ossiántól tanulta. Ossiánban az ellenséges skandináv isten alakja is »félíg ködből s gözsből van undokul képezve« »fergetegek zajlásában« jelenik meg, előtte »szelek nyargalnak, halálnak hirdetői«, az ő dárdája is fellegekből van s ördögcsapat szolgálja őt is, akár Ármányt, s mikor Fion-ghal kardjával hozzávág, a Lodvini lélek ugyanúgy foszlik el, mint Ármány Ete kardjának csapásától : »alaktalan hullá az széjjel, mint a füstoszlop az alvó üszög felett . . . dörmögések között együvé hömbörögve szállott felhőjére . . . «³ s így tovább lehetne sorolni nem annyira a közvetlen kölcsönzések, mint inkább az elcselt szemlélet-látásmód teremtette analógiákat.

A Zalán mifológiájának van azonban még egy — nem forrása — de színezője : az ossiáni primitivitásnál közvetlenebb *népiesség*. A Kölcsey említette »bizarr világitás« a „*köz-népi babonák*”-ból is táplálkozik. Ármány amolyan ördögök kísérette más-más alakban megjelenő rém, olykor »nagy denevér szárnyakon repkedve visít«, képe máskor »emberevő sárkány« alakját ölti fel s »rontás« követi : nyomában »messze kiszárad a szövevényes föld, s fa, virág meghervada útján.« Egyik kísérője az Átok a szemmelverés erejével bír, a másik éppen az a Félelem, amely »Pórokat és fiatal baromőröket éjjel ijesztett.« Hadur is emlékeztet a népmese óriásaira, mikor a Tátrabércről tör sziklát és azzal sújtja le a Rémet. Ha tehát a Zalán futása mifológiájának genezisét le akarnók egyszerűsíteni, azt mondhatnók, hogy a felvilágosodáskori allegorizáló hagyomány, az ossiáni, primitív animizáló és egy közvetlenebb népi babonás szemlélet romantikus ötvözet.

³ Az idézetek és az Ossián—Zalán mifológia kapcsolatának gondolata : ifj. Kiss Ferenc : Vörösmarty és Ossián (Debrecen 1931) c. disszertációja nyomán.

Természetesen ha a Zalán futása egyes régióit, motívumait ilyen vagy olyan meghatározott szempontok szerint mérlegre tesszük, s elmékedéseink eredményét valamely logikai egymásutánban csoportosítjuk — kielégítetlenek maradunk. Nemcsak, mert a harcok világa, a szerelem idillje, tündéries, mesés szférák, felidéző epika és személyes líra szüntelenül ölelkezve — egy elemző tanulmányban visszaadhatatlan — szimultaneitásban hatnak. Az irodalomtörténésznek anélkül, hogy a Zalán futása szépségeit és sajátos jellegét misztifikálni akarná, be kell vallania, hogy minden, ami a Zalánban, s tegyük hozzá, ami a *Délsziget*, és Csongor Vörösmartyjának művében mérhető: szerkezet, jellem, eszmeiség — egyszersmind kevesebb és szegényebb is, mint az összhatás, az utólagos emlék, a művészi szuggesztió teljessége. Feltétlenül táplálja ezt az egyes szavak jelentésárnyalataiból, hangulat és hanghatásaiból szüntelenül összegeződő nyelvi varázs, amely ott lebeg a sorok felett, kíséri az olvasót, s tovább hat, ha letesszük is a könyvet. De nemcsak erről az oly sokat, s oly méltán magaslatlított közvetlen nyelvi hatásról van szó. Hanem arról a végső soron nem nyelvi eredetű, a nyelvben csupán megnyilatkozó, történelmileg is új, egyénien is sajátos érzés- és látásmódról, amely előttünk teremt formáját, azt a stílust, melyet nehéz másképp, mint vörösmartyasnak nevezni. Külön feladat ennek a stílusnak elemzése, éppen ezért befejezésül csak egy dologra szeretnék utalni: a Zalán, s általában a fiatal Vörösmarty műveinek oly sajátos nyelvi szemléleti szépségeinek feltárásában a magyar irodalomtörténetírásnak, igen sok érdeme van. Horváth János, Babits, Bartha János, Brisits Frigyes, Szerb Antal Vörösmarty tanulmányai felfedték ennek a stílusnak, életérzésnek legjellemzőbb vonásait, találó, szellemes megjelöléseikkel, terminusaikkal tudatosították az olvasó élményét, megfogalmazták, jellemezték ezt a vörösmartyas szemléletet, s bizonyos, hogy Vörösmarty egyéni stílusának vizsgálatához ezeken az írásokon keresztül vezet az út. Mégis ezek az esszék maguk is inkább művészi alkotások, inkább tükröző, visszaadó, mintsem magyarázó célkitűzéssel íródott írásművek. Éppen ezért a marxista irodalomtörténet és esztétika egyik legfontosabb feladata, hogy végre a stílust-teremtő szemléletmód kialakulásának társadalmi-történeti feltételeit tisztázza és magyarázza. Amíg ez nem történik meg, szabad az út, különösen a fiatal Vörösmarty művészi egyéniségének misztifikálásához. Mert hiszen jogosak a kérdések: miért Vörösmarty az első igazi költőnk, s hogyan lehetett, milyen elődök után azzá, aki az egyes ember személyes életét szüntelenül az emberi lét megismételhetetlen egyszerűségének, jóvátehetetlen mulandóságának háttérben éli és láttatja, aki az emberi nemet a földön mint égitesten elszaporodott fajtát képes felfogni, s amelynek időleges létét az anyagi világ múlhatatlanságának kontrasztjában állítja. Honnan, hogy a földet forgó csillagként látja, az éj és nap váltakozását homályba burkolt fél-globus képében ábrázolja, honnan a mítikus időélmény, embernek és világnak a legnagyobb, mégis reális végletek közt való spontán és szüntelen látása? A romantikus szemlélet kitágulását akár perspektivikus stílusnak, akár kozmikus látásnak nevezzük, feltétlenül szükséges volt a természettudományok alapigazságainak olyan szemléleti, világnézeti asszimilálására, benső elsajátítására, ami egy évszázaddal később, például József Attila költészetének adott, természetesen más fokon és más tartalommal, történelmi újszerűséget. Vagy nyomon lehetne kísérni, hogy az emberi nem fejlődésének, történeti változástudatának felvilágosodáskori tudománya hogyan ért, hogyan érhetett egy ember látásmódjára jellemző élménnyé —, egy szóval társadalmilag, történelmileg mérhető elemekre kell bontanunk Vörösmarty szemléletének, stílusának sajátosságait, hogy annál mélyebben érthessük ragyogó nyelvét, s annál jobban gyönyörködhesünk különös szépségekkel oly gazdag művében.